

موسسه آموزش عالی علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته مالیه و بانکداری اسلامی

موضوع:

بررسی فقهی – اقتصادی معاملات آتی در بازار سرمایه

استاد راهنما:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر مصطفی کاظمی

دانش پژوه:

حسن یعقوبی

کد تحصیلی: ۱۱۵۴۶۵۰

۱۳۹۸/۱/۲۸

جامعه المصطفیٰ العالمیه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

معاون آموزش - اداره کل پشتیبانی آموزش

تاریخ: ۱۳۹۸/۱/۱۸

شماره: ۱۱۵۲۶۵۰

« تأییدیه اعضای هیئت داوران جلسه دفاع پایان نامه کارشناسی ارشد »

اعضای هیئت داوران نسخه نهایی پایان نامه آقای حسن یعقوبی دارای کد تحصیلی: ۱۱۵۴۶۵۰

در رشته تحصیلی: مالیه و بانکداری اسلامی با عنوان:

بررسی فقهی - اقتصادی معاملات آتی در بازار سرمایه

را از نظر شکلی و محتوایی بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کنند.

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	هیئت داوران
	استاد	استاد مصطفی کاظمی	استاد راهنما
		استاد سید حمید جویشانی	استاد داور

معاون آموزشی جامعه المصطفیٰ العالمیه

تاریخ و امضا

مسئولیت مطالب مندرج در این پایان نامه به عهده نویسنده می باشد.

**هر گونه استفاده از این پایان نامه با ذکر منبع اشکالی ندارد و نشر آن بدون اجازه از
جامعه المصطفی ممنوع می باشد.**

تقدیم به

ختمی مرتبت پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله)

و

مرکز دایره امکان آقا امام عصر (عج)

و

همه اولیاء و صلحاء الهی

و

شهادی اسلام از صدر اسلام تا عصر حاضر

تقدیر و سپاس

پس از حمد و سپاس فراوان به درگاه ایزد منان و سلام و درود بر پیامبر رحمت و مهربانی حضرت ختمی مرتبت محمد ابن عبدالله (صلی الله علیه وآله) و خاندان پاکش به ویژه قطب عالم امکان حضرت بقیة الله الاعظم (عج)، بر خود لازم می دانم از باب «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق» اولاً از پدر و مادر مهربانم که سختی های زیادی را در راه تحصیل اینجانب متحمل شده سپاس گذاری نمایم. همچنین از اساتید معظم گروه اقتصاد به ویژه آقایان دکتر ثابت، دکتر توکلی، دکتر جابری و سایر اساتید محترم گروه که حق استادی نسبت به این حقیر دارند، و خصوصاً استاد محترم راهنما حضرت حجت الاسلام والمسلمین دکتر مصطفی کاظمی (دام عزه) که با دقت و ظرافت، صبر و بردباری و راهنمایی های کارگشا و مشفقانه شان، این حقیر را در تدوین این رساله یاری رساندند، صمیمانه ترین مراتب تشکر و قدردانی خود را اعلام دارم.

و نیز بر خود لازم می دانم که از ریاست محترم جامعه المصطفی و کلیه اساتید و مسئولان این نهاد بزرگ و ریاست و مسئولان محترم موسسه آموزش عالی علوم انسانی سپاس گذاری نموده و از خداوند متعال عاجزانه درخواست می نمایم که به همه آنان پاداش خیر عنایت فرماید.

چکیده:

معاملات آتی قراردادهایی هستند که میان خریدار و فروشنده و طرف ناظر، منعقد می‌شود. طرفین قرارداد، متعهد می‌شوند در تاریخ مشخص شده در قرارداد، خرید و فروشی را به انجام برسانند. علی‌رغم اینکه این معاملات منافع اقتصادی فراوان داشته و از جایگاه ویژه‌ای در بازار سرمایه برخوردار است و سهم عمده‌ای از روابط تجاری دنیا را در بازار بورس به خود اختصاص داده است؛ اما هنوز مخالفت‌هایی راجع به کارگیری این معاملات در بازارهای سرمایه کشورهای اسلامی وجود دارد و عده‌ای از دانشمندان و فقهای اسلامی این معاملات را مخالف فقه می‌دانند. این پایان‌نامه با عنوان «بررسی فقهی-اقتصادی معاملات آتی در بازار سرمایه»، به دنبال بررسی فقهی و اقتصادی این معاملات می‌باشد. در این پایان‌نامه عمده بررسی‌ها مبتنی بر مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای است و مطالعات به دو بخش اقتصادی و فقهی قابل تفکیک هستند. در بخش اقتصادی، با مطالعه در منابع مختلف ابتدا یک تصویری جامع از معاملات آتی ارائه شده و سپس درباره اهمیت و منافع اقتصادی که از پیاده‌سازی این معاملات حاصل می‌شود، سخن گفته شده است. در قسمت فقهی، دیدگاه‌هایی فقهی نسبت به این معاملات بیان شده است. به طور کلی دو دیدگاه فقهی مخالف و موافق در خصوص این قراردادها وجود دارد. مخالفین معتقدند این معاملات با ایراداتی از قبیل شبهه کالی به کالی، وجود غرر، عدم قصد، شائبه قماری بودن، عدم قبض و اقباض مواجه هستند و لذا قابلیت بکارگیری در کشورهای اسلامی را ندارند. موافقین، این شبهات را مردود دانسته و معتقدند که ایرادات وارده به عدم شناخت درست از این معاملات برمی‌گردد. ایشان بر این باورند که با توجه به منافع و آثار اقتصادی فراوان این معاملات راهکارهایی جهت استفاده از معاملات آتی بر اساس موازین فقهی و اسلامی وجود دارد. این راه‌کارها یا بر اساس الگوهای موجود معین فقهی است از قبیل شرط ابتدایی، بیع العربیون، بیمه، جعاله، استصناع، سلف، وعده بیع و استفاده از قرارداد صلح و یا بر اساس الگوی غیر معین و قرارداد مستحدثه و مستقل و با توجه به اصل آزادی اراده در قراردادها و عدم توقیفی بودن معاملات در اسلام می‌باشد. از میان الگوهای معین راه‌کارهای وعده بیع و عقد صلح مناسب به نظر می‌رسد. البته می‌توان این معاملات را با همه خصوصیاتش، بر مبنای اصل آزادی قراردادی، یک قرارداد مستقل و جدید در نظر گرفت و لذا وقتی که بر طبق قانون واقع می‌شود و دارای شرایط عمومی و اختصاصی صحت معامله باشد، بین متعاملین لازم‌الاتباع است و هر گونه تعهدی را که به وسیله آن نموده‌اند باید ملتزم باشند.

کلمات کلیدی: معاملات آتی، جایگاه اقتصادی، دیدگاه‌های فقهی، حکم شرعی، ادله مخالفین و موافقین
معاملات آتی، کالی به کالی، قمار، غرر، راه‌حل‌های فقهی، قرارداد مستقل، صلح، وعده بیع

فهرست مطالب

عنوان مطالب..... صفحه

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱. کلیات ۱

۱-۱. تعریف مسأله و بیان سوال اصلی ۱

۲-۱. سؤالات فرعی ۳

۳-۱. فرضیه‌های تحقیق ۳

۴-۱. ضرورت انجام تحقیق ۴

۵-۱. روش تحقیق ۵

۶-۱. هدف تحقیق ۵

۷-۱. پیشینه تحقیق ۵

۸-۱. وجه تمایز تحقیق حاضر نسبت به مطالعات گذشته ۸

۲. مفاهیم ۹

۱-۲. مفهوم بازار بورس ۹

۱-۲-۱. مفهوم بازار ۹

۱-۲-۱-۱. مفهوم لغوی: ۹

۱-۲-۱-۲. مفهوم اصطلاحی: ۱۰

۱-۲-۱-۳. انواع بازار از منظر اقتصادی ۱۱

۱-۲-۱-۳-۱. بازار کالا و خدمات ۱۲

۱-۲-۱-۳-۲. بازار عوامل تولید ۱۲

۱-۲-۱-۳-۳. بازارهای مالی ۱۲

۱-۲-۱-۳-۴. تقسیمات بازارهای مالی ۱۳

۱-۲-۱-۳-۴-۱. بازار پول و بازار سرمایه ۱۳

۱-۲-۱-۳-۴-۲. بازار اولیه و ثانویه ۱۴

۱-۲-۱-۳-۴-۳. بازارهای نقد و مشتقه ۱۴

۱۵	۲-۱-۲. مفهوم بورس
۱۵	۱-۲-۱-۲. مفهوم لغوی
۱۵	۲-۲-۱-۲. بورس در اصطلاح
۱۶	۳-۲-۱-۲. تاریخچه بازار بورس
۱۷	۴-۲-۱-۲. جایگاه و تأثیر بازار بورس در اقتصاد
۱۷	۱-۲-۲-۱-۲. تأمین مالی طرح‌های اقتصادی
۱۷	۲-۲-۲-۱-۲. رشد اقتصادی و اشتغال
۱۸	۳-۲-۱-۲. کنترل تورم
۱۸	۴-۲-۱-۲. کمک به عادلانه شدن توزیع درآمد
۱۸	۵-۲-۱-۲. جلوگیری از فرار سرمایه
۱۹	۲-۲. اوراق بهادار
۱۹	۱-۲-۲. اقسام اوراق بهادار
۱۹	۱-۱-۲-۲. اوراق قرضه:
۲۰	۲-۱-۲-۲. اوراق سهام:
۲۰	۳-۱-۲-۲. اوراق مشتقه (<i>Derivatives Instruments</i>):
۲۰	۳-۲. ابزارهای مشتقه
۲۱	۱-۳-۲. انواع ابزارهای مشتقه
۲۱	۱-۱-۳-۲. قرارداد حق اختیار معامله
۲۱	۲-۱-۳-۲. قرارداد معاوضات
۲۲	۳-۱-۳-۲. قراردادهای آتی
۲۲	۴-۲. معاملات و قراردادهای آتی
۲۲	۱-۴-۲. معنای لغوی قراردادهای آتی
۲۳	۲-۴-۲. معنای اصطلاحی قراردادهای آتی
۲۴	۵-۲. بورس‌بازی
۲۴	۱-۵-۲. مفهوم بورس‌بازی
۲۵	۲-۵-۲. موضع اقتصاددانان نسبت به بورس‌بازی

۲۷	فصل دوم: بررسی جایگاه معاملات آتی در بازار سرمایه
۲۷	مقدمه
۲۸	۱. نگرشی کلی به معاملات آتی
۲۸	۱-۱. تعریف معاملات آتی
۲۸	۲-۱. پیشینه معاملات آتی
۲۸	۱-۲-۱. پیشینه کاربردی و اجرایی معاملات آتی
۳۰	۲-۲-۱. پیشینه علمی معاملات آتی
۳۰	۱-۲-۲-۱. سابقه تاریخی معاملات آتی در فقه
۳۱	۲-۲-۲-۱. سابقه تاریخی معاملات آتی در حقوق موضوع ایران
۳۲	۳-۱. انواع معاملات آتی
۳۲	۱-۳-۱. قراردادهای آتی خاص
۳۴	۱-۳-۱-۱. چالش‌های قراردادهای آتی خاص
۳۵	۲-۳-۱. قرارداد آتی یکسان
۳۶	۱-۲-۳-۱. مزایا و برتری معاملات آتی یکسان بر معاملات آتی خاص
۳۷	۳-۳-۱. انواع معاملات آتی بر اساس دارایی پایه (کالایی و مالی)
۳۸	۴-۱. چگونگی ورود به بازارهای آتی و خروج از آن
۳۸	۱-۴-۱. فرایند ورود به بازارهای آتی
۳۸	۲-۴-۱. فرآیند تسویه و خروج از قراردادهای آتی
۳۹	۱-۲-۴-۱. روش تحویل فیزیکی کالا
۴۰	۲-۲-۴-۱. روش تسویه نقدی
۴۱	۳-۲-۴-۱. روش خنثی کردن قرارداد
۴۲	۴-۲-۴-۱. روش مبادله آتی‌ها با کالا
۴۲	۵-۱. معامله‌گران معاملات آتی
۴۲	۱-۵-۱. پوشش‌دهندگان ریسک
۴۳	۲-۵-۱. سفته‌بازان و بورس‌بازان
۴۳	۳-۵-۱. آربیتراژها
۴۴	۲. اهمیت اقتصادی معاملات آتی در بازار سرمایه

۴۴	۱-۲. پوشش ریسک
۴۵	۲-۲. تضمین شدن معاملات
۴۵	۱-۲-۲. اتاق پایاپای
۴۶	۲-۲-۲. حساب ودیعه (وجه الضمان)
۴۶	۳-۲. معاملات بزرگ با هزینه اندک
۴۶	۴-۲. انجام معامله بدون داشتن دارایی موضوع قرارداد
۴۷	۵-۲. سهولت خروج از بازار
۴۷	۶-۲. کشف قیمت
۴۸	۷-۲. پیش‌بینی قیمت بازار
۴۸	۸-۲. قدرت نقدشوندگی بالا
۴۸	۹-۲. امنیت اقتصادی و امکان برنامه‌ریزی دقیق
۴۹	۱۰-۲. حفظ رقابت در بازار
۴۹	۱۱-۲. ثبات قیمت‌ها و تعادل بازار
۴۹	۱۲-۲. جلوگیری از افزایش بیکاران جامعه
۵۰	۱۳-۲. سرمایه‌گذاری
۵۰	۱۴-۲. توسعه اقتصادی

فصل سوم: بررسی دیدگاه‌های فقهی در مورد معاملات آتی

۵۲	مقدمه
۵۴	۱. مخالفین مشروعیت معاملات آتی
۵۵	۱-۱. ادله مخالفین معاملات آتی
۵۵	۱-۱-۱. معاملات آتی و انحراف از فلسفه ابداع
۵۵	۱-۱-۱-۱. بررسی و نقد دلیل اول
۵۶	۱-۱-۲. معاملات آتی و شائبه قمار
۵۷	۱-۲-۱-۱. بررسی و نقد دلیل دوم
۵۷	۱-۱-۲-۱-۱. تعریف و حکم قمار
۵۸	۱-۲-۱-۲. رد شائبه قمار
۵۹	۱-۲-۱-۳. مقایسه قراردادهای آتی و قراردادهای قمار

- ۱-۲-۱-۳-۱. از حیث تولید خطر..... ۵۹
- ۱-۲-۱-۳-۲. از حیث مبنای کسب سود..... ۶۰
- ۱-۲-۱-۳-۳. از حیث محتوای قرارداد..... ۶۰
- ۱-۲-۱-۳-۴. از حیث قالب فعالیت..... ۶۱
- ۱-۳-۱-۳. معاملات آتی و اشمال بر غرر..... ۶۲
- ۱-۳-۱-۱. بررسی و نقد دلیل سوم..... ۶۳
- ۱-۳-۱-۱. تعریف و حکم غرر در معاملات..... ۶۳
- ۱-۳-۱-۲. غرر مورد پذیرش در معاملات..... ۶۳
- ۱-۳-۱-۳. رد شائبه غرر..... ۶۴
- ۱-۴-۱-۴. معاملات آتی و اکل مال به باطل..... ۶۵
- ۱-۴-۱-۱. بررسی و نقد دلیل چهارم..... ۶۵
- ۱-۴-۱-۱. تعریف اکل مال به باطل..... ۶۵
- ۱-۴-۱-۲. رد شبهه اکل مال به باطل..... ۶۶
- ۱-۵-۱-۵. معاملات آتی و احتکار..... ۶۶
- ۱-۵-۱-۱. بررسی و نقد دلیل پنجم..... ۶۶
- ۱-۶-۱-۶. معاملات آتی و بیع کالی به کالی (دین به دین)..... ۶۷
- ۱-۶-۱-۱. بررسی و نقد دلیل ششم..... ۶۸
- ۱-۶-۱-۱. اقسام بیع به اعتبار موعد تسلیم ثمن و مثن..... ۶۸
- ۱-۶-۱-۲. مقایسه تطبیقی بیع کالی به کالی و قراردادهای آتی..... ۶۸
- ۱-۷-۱-۷. معاملات آتی و روایت «لاتبع ما لیس عندک»..... ۷۱
- ۱-۷-۱-۱. بررسی و نقد دلیل هشتم..... ۷۱
- ۱-۸-۱-۸. معاملات آتی و فقدان قصد تسلیم و تسلیم..... ۷۱
- ۱-۸-۱-۱. بررسی و نقد دلیل نهم..... ۷۲
- ۱-۹-۱-۹. معاملات آتی و بیع معدوم..... ۷۴
- ۱-۹-۱-۱. بررسی و نقد دلیل دهم..... ۷۴
۲. موافقین معاملات آتی..... ۷۴

- ۱-۲. ادله موافقین ۷۵
- ۱-۱-۲. معاملات آتی و شرط ابتدایی ۷۵
- ۲-۱-۲. معاملات آتی و بیع العربون ۷۶
- ۱-۲-۱-۲. مفهوم شناسی بیع العربون ۷۷
- ۲-۲-۱-۲. بیع العربون در فقه اهل سنت ۷۷
- ۳-۲-۱-۲. بیع العربون در فقه امامیه ۷۸
- ۴-۲-۱-۲. انطباق معاملات آتی بر بیع العربون ۷۸
- ۳-۱-۲. معاملات آتی و بیمه ۸۰
- ۴-۱-۲. معاملات آتی و قرارداد جدید و مستقل بر اساس اصل آزادی قراردادها ۸۱
- ۱-۴-۱-۲. مفهوم مسائل مستحدثه ۸۱
- ۲-۴-۱-۲. استنباط حکم شرعی عقود مستحدثه ۸۲
- ۳-۴-۱-۲. اصل آزادی قراردادی و حاکمیت اراده در معاملات ۸۳
- ۱-۳-۴-۱-۲. اهمیت و جایگاه اصل آزادی قراردادی و حاکمیت اراده ۸۳
- ۲-۳-۴-۱-۲. مفهوم اصل آزادی قراردادی و حاکمیت اراده ۸۴
- ۳-۳-۴-۱-۲. اصل آزادی قراردادی و حاکمیت اراده و مبانی آن در فقه اسلامی ۸۴
- ۱-۳-۴-۱-۲. آیه شریفه «أوفوا بالعقود» ۸۵
- ۲-۳-۴-۱-۲. آیه شریفه تجارت: «تجاره عن تراض» ۸۶
- ۳-۳-۴-۱-۲. حدیث «المؤمنون عند شروطهم» ۸۶
- ۴-۳-۴-۱-۲. حدیث «الناس مسلطون علی اموالهم» ۸۷
- ۵-۳-۴-۱-۲. نتیجه تحلیل مبانی اصل آزادی قراردادی ۸۸
- ۴-۴-۱-۲. حکم معاملات آتی به عنوان عقدی مستحدثه ۸۹

فصل چهارم: راه حل های پیشنهادی به منظور تسهیل تبیین معاملات آتی بر اساس موازین اسلامی ۹۳

- مقدمه ۹۳
۱. بررسی معاملات آتی در قالب عقد جعاله ۹۳
- ۱-۱. مفهوم شناسی جعاله ۹۴
- ۲-۱. اقسام جعاله ۹۵

- ۱-۲-۱. جعاله عام ۹۵
- ۲-۲-۱. جعاله خاص ۹۵
- ۳-۱. شرایط و ارکان جعاله ۹۵
- ۴-۱. احکام و آثار جعاله ۹۶
- ۵-۱. معاملات آتی و جعاله ۹۸
۲. بررسی معاملات آتی در قالب عقد استصناع ۹۹
- ۱-۲. مفهوم شناسی استصناع ۹۹
- ۲-۲. ارکان عقد استصناع ۱۰۰
- ۳-۲. دیدگاه‌های فقهی راجع به عقد استصناع ۱۰۱
- ۴-۲. انواع عقد استصناع ۱۰۲
- ۲-۴-۱. استصناع مستقیم ۱۰۲
- ۲-۴-۲. استصناع غیر مستقیم ۱۰۳
- ۵-۲. ویژگی‌های عقد استصناع ۱۰۳
- ۶-۲. معاملات آتی و عقد استصناع ۱۰۴
۳. بررسی معاملات آتی در قالب عقد سلف ۱۰۶
- ۱-۳. مفهوم‌شناسی عقد سلف ۱۰۶
- ۲-۳. شرایط عقد سلف ۱۰۶
- ۳-۳. معاملات آتی و عقد سلف ۱۰۷
۴. بررسی معاملات آتی در قالب وعده بیع ۱۰۹
- ۱-۴. مفهوم‌شناسی وعده بیع ۱۰۹
- ۲-۴. معاملات آتی و وعده بیع ۱۱۰
۵. بررسی معاملات آتی در قالب عقد صلح ۱۱۲
- ۱-۵. مفهوم‌شناسی صلح ۱۱۳
- ۲-۵. صلح در قرآن ۱۱۳
- ۳-۵. صلح در احادیث ۱۱۳
- ۴-۵. گستره و انواع صلح ۱۱۴
- ۵-۵. مستقل یا تابع بودن صلح ۱۱۵

۱۱۶..... ۶-۵. صلح دین به دین

۱۱۷..... ۷-۵. شرایط و احکام صلح

۱۱۸..... ۸-۵. معاملات آتی و صلح

۱۲۲ **جمع بندی و نتیجه گیری**

۱۲۲..... جمع بندی و نتیجه گیری

۱۲۷ **فهرست منابع**

۱۳۹..... **ضمایم**

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱. کلیات

۱-۱. تعریف مسأله و بیان سوال اصلی

هر نظام اقتصادی در سطح کلان از دو بخش حقیقی (واقعی) و بخش مالی تشکیل می‌شود. بخش حقیقی شامل بازار کالا و بازار عوامل تولید (کار و سرمایه غیرنقدی) و بخش مالی شامل بازار پول و بازار سرمایه است. جهت رشد مطلوب بخش واقعی اقتصاد، وجود یک نظام مالی و بازار سرمایه درست و کارآمد در راستای تشکیل سرمایه و تأمین آن در جهت رونق تولید و افزایش ثروت، و در نتیجه ایجاد اشتغال، ضروری است. زیرا در صورت عدم وجود نظام مالی کارا، سرمایه لازم و مورد نیاز در بخش واقعی اقتصاد تجمع و سرمایه‌گذاری نخواهد شد. همین عدم تجمع سرمایه مورد نیاز یکی از مشکلات اساسی کشورهای توسعه‌نیافته می‌باشد. بنابراین بازار مالی مطلوب سیستمی است که بتواند به اندازه کافی به طراحی ابزارهای مناسب جهت جذب سرمایه بپردازد. به همین منظور متخصصان مالی به ابداع ابزارهای متنوعی در بازار سرمایه و بورس پرداخته‌اند که روز به روز گسترش می‌یابند.

از طرفی معاملات و فعالیت‌های اقتصادی در بازار سرمایه و بورس معمولاً دارای ریسک‌هایی می‌باشد. برخی از این ریسک‌ها به واسطه قرارداد بیمه قابل جلوگیری می‌باشند ولی بخشی از ریسک‌ها با قرارداد بیمه قابل جلوگیری نمی‌باشند. مثل ریسک تغییرات قیمت کالاها، ارزها و مواد اولیه در آینده؛ که این نوع ریسک از راه قرارداد بیمه قابل جلوگیری نیست. متخصصان مالی برای مدیریت این ریسک‌ها ابزارهای مشتقه را ابداع نموده‌اند. وجود این ابزارها موجب می‌گردد که تولیدکنندگان، صادرکنندگان، خریداران کالاها و دارایی‌های مالی، فرصت پوشش ریسک ناشی از نوسانات قیمت را پیدا کنند.

معاملات اوراق مشتقه از دهه هفتاد قرن بیستم و ریسکی تر شدن محیط مالی، رشد چشم‌گیری داشته است و در حال حاضر ابزارهای مشتقه قسمت مهمی از بازارهای بورس را در جهان تشکیل می‌دهد. ابزارهای مشتقه خود به سه بخش کلی معاملات آتی (*forwards* و *futures*)، قراردادهای اختیار معامله (*options*) و معاوضات (*swaps*) تقسیم می‌شود.

بنابراین معاملات آتی جزو قراردادهای است که از آن‌ها در بازار بورس به مشتقات تعبیر می‌شود. خود معاملات آتی نیز به دو نوع معاملات آتی خاص (*forwards*) و معاملات آتی یکسان (*futures*) تقسیم می‌شود. در قرارداد آتی خاص دو طرف معامله متعهد می‌شوند که در آینده معلوم و در قیمت مورد توافق معامله‌ای به سرانجام برسانند. در این معامله فروشنده متعهد به فراهم کردن دارایی اصلی موجود در قرارداد را در سررسید شده و خریدار نیز متعهد به آماده نمودن ثمن و خرید کالا می‌شود. البته این قرارداد دارای نواقصی از قبیل عدم وجود بازار ثانویه و خطر نکول و عدم اجرای قرارداد بود که استفاده کنندگان را نگران می‌کرد. با توجه به همین نواقص، معاملات آتی یکسان ظهور نمودند. معاملات آتی یکسان نیز به منظور کنترل ریسک ایجاد شدند. این معاملات تحت نظارت بازار بورس، استاندارد می‌شوند و از ضمانت اجرایی بالا در جهت کاهش ریسک ناشی از عدم ایفای به تعهد، برخوردار هستند. کالای تحویلی در قراردادهای آتی باید دارای کیفیت و کمیت معین بوده و زمان و محل تحویل آن نیز مشخص باشد. تنها متغیر در این قراردادها، قیمت است که در مرحله معامله کشف می‌شود.

بنابراین از آنجا که معاملات آتی (*futures*)^۱ برای مقابله با ریسک نوسانات قیمت مواد اولیه و کالاها در آینده اختراع شده‌اند، از نظر عقلایی و عرف مورد قبول واقع شده است. این معاملات ابتدا در کشورهای غربی مورد استفاده قرار گرفت و سپس فعالان اقتصادی در کشورهای اسلامی نیز برای ریسک افزایش قیمت‌ها در آینده از این ابزارها استفاده کردند.

کارکرد و کارایی بالایی معاملات آتی در بازار بورس، باعث می‌گردد که صحت و سقم این معاملات را از منظر فقه و آموزه‌های دینی بررسی کنیم. تا از این طریق به حکم شرعی مسأله پی‌برده و وظیفه عملی خویش را بشناسیم. اگر معاملات آتی از منظر فقهی اشکال نداشته باشد، با آسودگی خاطر در فعالیت‌های اقتصادی مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ اما اگر از منظر فقهی دارای اشکالاتی باشد، و با توجه به آثار مثبت اقتصادی آن، باید به فکر اصلاحاتی برآییم و این معاملات را بر طبق موازین شرع مقدس اسلام اصلاح نماییم. به این ترتیب زمینه برای تدوین نظام جامع مالی اسلامی فراهم شود که جای آن بسیار خالی است.

^۱ در آینده خواهیم گفت که هر جا معاملات آتی به صورت مطلق ذکر می‌شود منظور معاملات آتی یکسان یا همان فیوچرز می‌باشد. منظور ما در این پژوهش نیز همین بخش از معاملات آتی می‌باشد.

از منظر اسلامی از شرایط اصلی و مهم داشتن روابط تجاری سالم و سودمند، در کنار وجود غرض و هدف عقلایی، ایمان به موازین شرعی و اصول مصرحه در این موضوع است. اگر بهترین الگوها و مناسب‌ترین برنامه‌ها در جهت رونق اقتصاد و تجارت، همگام و مطابق با زیربنای دینی و شرعی نباشد، در طی زمان کارایی خود را از دست می‌دهد و شکست در این زمینه را به همراه خواهد داشت. بنابراین از آنجا که هر رابطه تجاری و انعقاد قراردادها در اقتصاد کشورهای اسلامی در چارچوب قوانین فقهی و شرعی، بررسی و کنکاش می‌شود، این قراردادها نیز نیازمند تحقیق و تفحص بیشتر می‌باشد.

در این راستا برخی کوشیده‌اند که معاملات آتی را تحت شمول برخی عقود معین قرار دهند. این گروه در راستای هدف خود در مشروعیت بخشیدن به معاملات آتی، این قراردادها را در چارچوب عقود مانند جعاله، سلف، استصناع و صلح بررسی می‌کنند. برخی دیگر نیز به عنوان قراردادی مستقل با تأکید بر اصل آزادی قراردادها بررسی کرده‌اند. و عده‌ای نیز این قراردادها را باطل می‌دانند. این عده شبهاتی مانند اشتغال این معاملات بر بیع دین به دین، غرری بودن این قراردادها، عدم تحقق تسلیم و تسلیم و شبهه ربا را مطرح می‌نمایند.

در تحقیق حاضر کوشش شده است تا اولاً جایگاه و اهمیت اقتصادی معاملات آتی در بازار سرمایه تبیین و سپس دیدگاه مخالفان و موافقان این ابزارها بیان و بررسی شود. در بخش دیدگاه مخالفان، مهم‌ترین چالش‌های مطرح شده بیان و سپس نقد بررسی می‌شود. در بحث ادله موافقان این معاملات به مهم‌ترین راه‌کارهای پیشنهادی جهت بکارگیری این ابزارها در بازار سرمایه اسلامی اشاره شده است.

بنابراین از آنجا که تحقیق حاضر در صدد بررسی فقهی و اقتصادی معاملات آتی در بازار سرمایه می‌باشد، سوال اصلی این تحقیق نیز به صورت زیر مطرح می‌شود:

جایگاه معاملات آتی در بازار سرمایه از منظر فقه اسلامی و اقتصاد چیست؟

۲-۱. سؤالات فرعی

۱. جایگاه و نقش اقتصادی معاملات آتی در بازار سرمایه چگونه است؟

۲. دیدگاه‌های فقهی در مورد معاملات آتی چگونه است؟

۳. راهبردهای فقهی به منظور بهینه‌سازی معاملات آتی در بازار سرمایه چگونه است؟

۳-۱. فرضیه‌های تحقیق

معاملات آتی در بازار بورس از اهمیت فراوان به ویژه در جهت مقابله با ریسک قیمت برخوردار می‌باشد.

دیدگاه‌های فقهی مخالف راجع به معاملات آتی را می‌توان بررسی و نقد نموده و از این طریق می‌توان گفت که بخش عمده این معاملات از نظر شرعی قابلیت تصحیح شرعی را داشته و نیز راهبردها و راه‌کارهای در جهت کارایی این معاملات بر اساس عقود اسلامی در بازار سرمایه اسلامی ارائه داد.

۴-۱. ضرورت انجام تحقیق

امروزه اقتصاد و روابط تجاری در کشورهای مختلف دنیا، به سرعت در حال پیشرفت و توسعه سریع، و در رقابت تنگاتنگ در جهت جلب سرمایه و افزایش تولید و در نتیجه رشد و بالندگی هستند. عامل اصلی این حرکت سریع رو به رشد، تنوع در ابزارهای مالی با ضمانت اجرای بالا و میزان ریسک اندک است. معاملات آتی در بازارهای سرمایه جهان از اعتبار بالایی برخوردارند. اکثر بازارهای بزرگ دنیا مبادلات نفتی، مواد معدنی و بسیاری مبادلات دیگر خود را بر اساس قراردادهای آتی انجام می‌دهند. قراردادهای آتی نسبت به عقود دیگر از مزایای بسیاری برخوردار است و با توجه به نقش عمده‌ای که در مبادلات بین‌المللی دارا است، در بازار سرمایه و بورس مطرح می‌باشد. از شاخصه‌های اصلی قراردادهای آتی مدیریت ریسک و کاهش احتمال ضرر و زیان طرفین معامله، جلوگیری از نوسانات شدید بازار، سرعت در اصلاح قیمت‌ها و تعادل آن در بازار، تعمیق و افزایش کارایی بازار سرمایه است.

اما از منظر اسلامی، استفاده از این قراردادها مورد تردید واقع شده است و فقها و اندیشمندان اسلامی اشکالاتی را بر معاملات آتی وارد ساخته‌اند. از قبیل شبهه قماری بودن، بیع ما لیس عندک و ... علی‌رغم تردیدهایی که بر این معاملات وارد شده است، بنگاه‌های اقتصادی و تجار در ممالک اسلامی جهت جلوگیری از زیان‌های اقتصادی ناشی از افزایش قیمت‌ها در آینده از معاملات و قراردادهای آتی استفاده می‌کنند. از آنجا که به اعتقاد ما دین مبین اسلام آخرین دین الهی می‌باشد، باید در همه زمان‌ها و عصرها پاسخ‌گوی همه نیازهای بشری در همه عرصه‌ها باشد و الا نیازمند بعثت پیامبر دیگری خواهیم بود. بنابراین بدست آوردن حکم شرعی این‌گونه معاملات ضروری می‌باشد.

به عبارتی دیگر، از آنجا که معاملات آتی بخشی از فعالیت‌هایی تجاری و اقتصادی است که از ضرورت‌های زندگی بشری به حساب می‌آید؛ زیرا عقلای عالم در عصر حاضر برای جلوگیری از خسارات احتمالی از افزایش قیمت‌ها در آینده معاملات آتی را ابداع کرده‌اند؛ باید حکم شرعی این‌گونه معاملات نیز از منظر اسلامی بررسی شود. تا در صورت عدم اشکال شرعی، مردم بتوانند به راحتی از این ابزارها استفاده کنند و اگر از نظر شرعی اشکال دارد استفاده از این گونه معاملات در کشورهای اسلامی ممنوع شود.

بنابراین به دلیل اشکالاتی که فقهای عظام و صاحب نظران بر این قراردادها وارد ساخته‌اند و از سوی دیگر با توجه به مزایای بسیار این قراردادها و لزوم همگامی با اقتصاد جهانی، قراردادهای آتی نیاز به بازنگری و تعمق بیشتری از منظر فقه و اقتصاد دارد.

۵-۱. روش تحقیق

روش تحقیق ما در این پژوهش تحلیلی و توصیفی و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای می‌باشد.

۶-۱. هدف تحقیق

در ادبیات اقتصادی تشکیل سرمایه و تأمین آن در جهت رونق تولید و افزایش ثروت و در نتیجه ایجاد اشتغال، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. هر چه این موضوع در جامعه دچار ضعف باشد، به همان میزان آن کشور در تأمین مالی بخش‌های زیربنایی خود دچار مشکلات فراوان خواهد شد. عملکرد ضعیف بازار بورس اکثر کشورهای اسلامی در مقایسه با کشورهای توسعه‌یافته و سهم اندک آن در جلب سرمایه و تجهیز منابع پس‌انداز، همواره اقتصاد آن کشورها را در زمینه تأمین سرمایه دچار مشکل کرده است. بنابراین گسترش بازار سرمایه و کارآمد کردن آن ضروری است. و یکی از راهکارها، بررسی و منطبق سازی ابزارهای مالی جدید با موازین فقهی اسلامی و ارائه راهبردهایی در جهت استفاده از آن‌ها در بازار سرمایه اسلامی است.

در این نوشتار برآنیم با مطالعه و تحقیق، جایگاه قراردادهای آتی را در عرصه تجارت و بازار سرمایه بررسی کرده و چالش‌های فقهی آن را از منظر اسلامی مورد کنکاش قرار دهیم. تا از طریق رفع نقایص فقهی آن، گامی در جهت کارایی آن در بازار سرمایه اسلامی برداریم.

۷-۱. پیشینه تحقیق

چنانکه گفتیم معاملات آتی به عنوان یکی از ابزارهای مشتقه در بازار بورس در اقتصاد متعارف کارکردهای فراوانی دارد. اکثر بازارهای بزرگ دنیا، مبادلات نفتی، مواد معدنی و سایر مبادلات دیگر خود را بر اساس قراردادهای آتی انجام می‌دهند. از این رو این ابزارها روز به روز در حال گسترش می‌باشد.

به دلیل اشکالاتی که فقهاء عظام و صاحب نظران بر این قراردادها وارد ساخته‌اند (همانند اینکه این قراردادها از معاملات کالی به کالی است؛ یا شبه قمار و غرر وجود دارد و یا اینکه قبض و اقباضی هنگامی معامله صورت نمی‌گیرد و...)، و از سوی دیگر با توجه به مزایای بسیار این این قراردادها و لزوم همگامی با اقتصاد جهانی، قراردادهای آتی نیاز به بازنگری و تحقیق بیشتری دارد.

البته در این راستا تلاش‌هایی هم به صورت مقاله، پایان نامه و احیاناً کتاب صورت گرفته است. برخی از این منابع به بررسی کل معاملات مشتقه پرداخته و برخی بررسی معاملات آتی را به طور خاص مورد